

(/)

🏠 (/) > Diverse (<http://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/diverse-84>)

> Bøger (<http://www.historie-online.dk/boger>)

> Anmeldelser (<http://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5>) > Selveste Gyldendal (2)

← Forrige artikel (<http://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/diverse-84/en-romersk-moent-og-hvad-der-deraf-fulgte>)

Selveste Gyldendal (2)

Kategori: Anmeldelser

Visninger: 4873

Del artikel: **f** ([https://www.facebook.com/sharer/sharer.php?u=http://www.historie-](https://www.facebook.com/sharer/sharer.php?u=http://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/diverse-84/selveste-gyldendal-2)

[online.dk/boger/anmeldelser-5-5/diverse-84/selveste-gyldendal-2](http://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/diverse-84/selveste-gyldendal-2)) **t**

(<https://twitter.com/home?status=>. Aktiviteten kan ses på [http://www.historie-](http://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/diverse-84/selveste-gyldendal-2)

[online.dk/boger/anmeldelser-5-5/diverse-84/selveste-gyldendal-2](http://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/diverse-84/selveste-gyldendal-2)) **in**

([http://www.linkedin.com/shareArticle?mini=true&url=http://www.historie-](http://www.linkedin.com/shareArticle?mini=true&url=http://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/diverse-84/selveste-gyldendal-2&title=)

[online.dk/boger/anmeldelser-5-5/diverse-84/selveste-gyldendal-2&title=](http://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/diverse-84/selveste-gyldendal-2&title=))

Pernille Stensgaard

Selveste Gyldendal – en historie

Gyldendal, 2020, 472 sider.

Bogen fortæller, om man ser på indholdsfortegnelsen, forlaget Gyldendals historie i fem kapitler fra 1939 til 2018. Men hertil er føjet et sjette kapitel, der omtaler "Den gyldendalske forpligtelse, 1994-2020", altså frem til det 250-års jubilæum, der er dens anledning. Flettet ind i fremstillingen er dog på sindrig vis afsnit, der griber tilbage i historien og integrerer de store ledere, koryfæerne – Søren Gylden-dal, Jacob Deichmann, de tre Hegel-generationer og Peter Nansen. Denne punktuelt optegnede for-historie sluttede med Ingeborg Andersen, og det første kapitel fokuserer da også på detroniseringen af hende og magtens overgang til ostegrosserer Knud W. Jensen og hans drengehold, triumviratet Ole Wivel, Otto B. Lindhardt og Jokum Smith. Kapitlet åbner med afsnittet "Legendariske Ingeborg Andersen kan ikke mere" og slutter med afsnittet "Den sidste fest: Ingeborg Andersens sortie". I denne indpakning afhandles også den ideologiske bagage, Wivel og Jensen medbragte fra krigsårene, og som i det væsentlige blev hemmeligholdt frem til årtusindskiftet – og som, om hemmeligholdelsen var slået fejl, uden al tvivl havde givet os en ganske anden forlagshistorie.

Det hus, som Ingeborg Andersen ledede, Klareboderne 3, udgjorde et kompakt industri-kompleks, med fint forhus, hvor beslutningerne blev truffet og forfatterne feteret, og overbefolkede baghuse, hvor den fysiske produktion fandt sted (samt et lager i fire etager på Amager). Uddannelses-litteraturen sørgede for den solide bund, mens der ellers ofte blev spillet udgivelsespolitisk hasard. Ingeborg Andersen var "en habil spiller". Hun scorede kassen på bøger af Marcus Lauesen og Nis Petersen, som nærmest omkom i egen succes og havde det umanerlig svært med opfølgningen. Men et skidt forhold til Frederik Hegel og tiltagende sygdomsfravær pressede hende og forstyrrede overblikket. Hendes berømte humør blev mere og mere anstrengt, hun kom til at minde om "en borg med vindebroen oppe", dog med støtte fra protégéen og kæresten Else Heise, af Pernille Stensgaard betegnet som "højspændt" og "udygtig", samt af kontorchefen Carl Bergstrøm-Nielsen, for visse årsagers skyld kaldt Tyrekalven.

Ganske effektivt stiller Pernille Stensgaard denne gammelverden op mod et snapshot af tre unge mænd (Ole Wivel, Tage Skou-Hansen og Frank Jæger) i færd med på Wivels Forlag at gøre 3.000 eks. af tidsskriftet Heretica forsendelsesklare. Forlagets mæcen Knud W. Jensen havde netop købt Gyldendal. Hvad ville deres beskedne avantgardeforetagende mon kunne få ud af at blive opkøbt af "det antikverede skrummel af et fallitbo i indre by"? I realiteten havde Jensen købt Gyldendal for med Wivel i front at erobre og forvandle forlaget, sætte det i spidsen for en litterær revolution, just den, som Wivel og hans venner satsede på – også århusianerne Thorkild Bjørnvig og Bjørn Poulsen, der var hentet til Vedbæk og givet digterhytter og vellønnede redaktørposter og lod og del i det søde liv for ostepengene.

Jensen havde diskuteret Wivels Forlags fremtid med vennen Otto B. Lindhardt og var pludselig kommet på den tanke, om det ikke var lettest simpelthen at købe Gyldendal. Et par måneder senere, 14. august 1952, var købet bragt i stand. Nu skulle Wivel indfanges. Han forsvarede bravt den uafhængighed, som han jo ikke havde – alt hvad han formåede, kom fra vennens tegnebog. Ingen vidste, at Jensen og Wivel havde en famøs fortid sammen. Hvis den blev kendt, ville de "tabe nutid og fremtid", noterer Pernille Stensgaard just her, hvor den skal blotlægges. Hun tager udgangspunkt i Wivels Forlags fejring af udgivelsen af Martin A. Hansens Orm og Tyr. Det var på Café Kronborg i Hestemøllestræde, hvor Tage Skou-Hansen og Martin A. Hansen talte om modstanden, der afgangende var tiltaget i 1943-44, mens Wivel og Jensen og deres ølskænkende medvinder Erik Johansen holdt tand for tunge om organisationen Ringen, som havde haft mødested netop her på cafeen og med Fritz Waschnitius som fører og

inspirator fastholdt dem i dyrkelse af den tyske digter Stefan George og hans prænazistiske tankegange. En affære, der begyndte 13. september 1939, datoen for deres første møde med den karismatiske, homoseksuelle tysk-østriger, partiorganiseret siden 1933. Han dannede en kreds omkring sig i analogi med George-kredsen i München. Erik Johansen har senere, vel af bitterhed, nævnt, at Waschnitius misbrugte ham, og at Ringen var opkaldt efter hans ringmuskel.

Wivel skrev i begyndelsen digte, der hyldede døden og føreren og var racistiske og nazistiske, og han ærede Ole Høst, der drog til Østfronten og blev dræbt dér, og håned Erik Johansen, der gjorde en pige gravid og derfor blev hjemme. Han jubede som Valdemar Rørdam over tyskernes overfald på bolsjevikkerne i 1941. Hans digt "Korset" modsvarer Rørdams "Saa kom den Dag".

Om Gyldendal under krigen handler afsnittet "På hver sin side af kridtstregen". Ingeborg Andersen forblev ukompromitteret og profiterede som forlægger på det stærkt stigende litteraturbehov, gik i en bue uden om tysk litteratur, understøttede de internerede kommunistforfatters hustruer, men lod jo også de uprøvede forfattere komme på de mindre, tildels nye forlag. Hun førte kort sagt en overforsigtig, men ideologisk uangribelig udgivelsespolitik: folkelige romaner, hyggebøger, osv. Men forlaget var også mødested for folk med aktier i modstandsbevægelsen. Til sidst måtte hun selv gå under jorden og styre det telefonisk fra et sommerhus i Ordrup.

Ole Wivel indleverede sin afhandling om George til universitetet i 1943 og mente sig dermed (i bagklogskabens lys) ovre sin "tyske besættelse" og optrådte derefter f.eks. i interviews som den, for hvem kunsten var "dødelig alvor", vederhæftig, sandhedssøgende, eksistentiel. Efter befrielsen havde han grund til at frygte den anklage for "åndeligt værnemageri eller intellektuel uhæderlighed", som ramte henved 20.000 danskere. Wivels kone siden 1944, Kil, blev anklaget for stikkervirksomhed, fordi modstandsmanden Jørgen Røjel misforstod motivet bag hendes omgang med en tysk officer. Det var også pinligt, at Wivel havde været engageret hos Røde Kors-direktøren Helmer Rosting, der havde præsenteret Werner Best for et jøder-for-sabotører-udvekslingsforslag. Wivel var med i den gruppe, der efter Rostings selvmord skulle undersøge forholdene i organisationen. Også Erik Johansen havde samtidig sin sag til behandling. Og Forfatterforeningen nedsatte på Hans Kirks forslag den Æresret, der tog stilling til bl.a. Rørdams og Svend Fleurons sager. Wivel lod sig forlyde med, at han havde deltaget lavpraktisk i planlægningen af Shellhus-bombardementet, hvad Ole Lippmann, englændernes danske kontaktofficer, har afvist som pure opspind. Så farvandet var mineret – men han holdt sig altså under radaren. Og i januar 1954 flyttede han så fra sit avantgardeforlag på Frederiksberg ind til Klareboderne.

Forfatterforeningen (ikke forlaget) tog afsked med Ingeborg Andersen. Med Hakon Stangerup som toastmaster trods hans 1936-opfordring til de danske forfattere om at oversætte "betydelige nazistisk orienterede digtere". Hyldest fra alle sider. Dog holdt Knud W. Jensen & Co., om hvem man vidste, at de ville skippe bredden og traditionen og satse på den snævre modernitet, lav profil.

*

Kapitlet om perioden 1954-68 har overskriften "Triumf" – fordi det lykkedes, som havde alle odds imod sig. Otto B. Lindhardt med fortid i Holte og USA blev fra begyndelsen "den opfindsomme helt i historien". Han forstod, at den tunge kulturelle arv symboliseret ved forlagets mahognimøbler, arven altså efter Søren Gyldendal, the founding father, måtte gøres til et aktiv. Gyldendal profiterede på den sene oplysningstids behov for lærebøger, blev medlem af og kasserer for Drejers Klub, grundlagde forlaget og købte domicilet i Klareboderne, hvor Pauelsens malerier af ham og hustruen Bolette stadig modtager forlagets forfattere. 1770 var året for Struensees trykkefrihedsforordning og Johannes Ewalds Philet. Gyldendal udgav dengang kun lejlighedsvis skønlitteratur, f.eks. Don Quixote i Charlotte Dorothea Biehls oversættelse.

Også for triumviratet gik det i euforisk galop ud over stepperne, med lysere farver og megen champagne, og med Austin Grandjean som enhedsskabende tilrettelægger. Hele "baghuset" rykkede ud til moderne industrianlæg på Amager og i Haslev. Frederik V. Hegels centralt placerede billede udskiftedes med et af Henrik Pontoppidan, idet Hegel for Wivel "bare var købmand", en vurdering, som Pernille Stensgaard så i et nyt koryfæ-portræt afviser. Historien om, hvordan Hegel omgivet af faderskikkelser endte med at komme under Jacob Deichmanns vinger – Deichmann, der havde overtaget forlaget efter svigerfaderen Gyldendal, og som var avanceret fra bogtrykkerlærling i baghuset til direktør i forhuset – er forunderlig, i fremstillingen her tilføjjet Dickens-mindelser. Hegel behandlede sine forfattere som

"Danmarks nye adel", han stod trods sine kristne kærneværdier klar i 1870'erne til at udgive gennembrudslitteraturen, også den norske, samt Darwin, hvis titel om de mest egnedes overlevelse passede meget godt på forlaget. Han var også sine forfatteres omsorgsfulde rådgiver – og velsignet large med forskud.

Næste mand på pinden, sønnen Jacob, omtales ikke som koryfæ, men som undviger. Pernille Stensgaard sammenligner ham med den svage Buddenbrook-søn, der svigter det fædrene handelshus, men var klog nok til selv at undvige og sætte en anden i spidsen, der kunne hamle op med konkurrenten Ernst Bojesen på Det Nordiske Forlag, forfatteren Peter Nansen nemlig, som fik to årtier i stolen, før den gik videre eller tilbage, nemlig til Frederik Hegel d.y., hvis drøm angiveligt var "at skabe damemode i Paris".

Karakteristikken af forlaget i denne periodes begyndelse er ikke flatterende. Penge talte man ikke om, under Besættelsen blev toiletpapiret nummereret for at modvirke misbrug, lønnen var beskeden, volontørerne fik kun æren. Det var ved ansættelsen af Otto B. Lindhardt mere afgørende for bestyrelsesmedlemmet Paul V. Rubow, om han havde styr på Johannes V. Jensens tidlige forfatterskab, end om han havde sans for økonomi. Wivel og Jensen udøvede magt, hvad de havde lært hjemmefra. Wivel – "Blazer-Hamlet" blev han kaldt – var for fin til at tage til bogmesse i Frankfurt. Det var Lindhardt ikke. Han huggede ideen til forlagets tidsskrift Vindrosen fra folkene bag Hans Reitzels Perspektiv og lod det redigere af Tage Skou-Hansen og Peter P. Rohde fra hver sin side af det ideologiske spektrum.

Et sted undervejs indskyder Pernille Stensgaard en ganske kort jævnføring mellem Ole Wivel og Arena-kollegaen K.E. Hermann, også han med nazistiske sympatier, og jo fra 1953 leder af et forlag for "de største fornyere af formbevidst dansk modernistisk litteratur", men helt uden sans for købmandsskab; sikkerhedsnettet var de 350 abonnenter. Også Wivel og hans garde kom jo fra et beskedent forlag med et "selvmorderisk forhold til indtjening".

Med Vindrosen's nye redaktion 1959, Klaus Rifbjerg og Villy Sørensen, blev det definitivt in at være moderne og venstreorienteret. Som følge heraf afskivede man folk som Peter Seeberg og Elsa Gress. Velfærdsstatens ideologi satte skel mellem frigjorthed og ligusterfascisme. En uhellig alliance opstod mellem Kulturministeriet og Gyldendal-Louisiana. Det Danske Akademi og Statens Kunstfond fik Gyldendal-dominans, forlaget infiltrerede den kritiske offentlighed, uddannelsessystemet, osv. Alt dette fremprovokerede det folkelige oprør, man har kaldt Rindalismen. Pernille Stensgaard undlader ikke en lidt perfid sammenligning: Den kulturelle elite ophøjede "ligesom medlemmerne af Ringen tyve år tidligere (...) kunsten og kunstneren til forløser". Faren i velfærdsstaten så man også: den velbehagelige konformitet båret oppe af underholdningsindustrien.

Otto B. Lindhardt forvandlede bogen fra statussymbol til brugsting, han "opfandt" billigbogen (efter at Fremad i 1952 havde opfundet sit folkebibliotek). Reelt en underminering af den tidligere satsning på smukt indbundne bøger til borgerskabets pæne stuer. Det havde frem til bogbinderiets 40-årsjubilæum i 1938 kostet 800.000 dyr skindet. Tranebøgerne, det danske svar på engelske Allen Lanes pingviner, blev fulgt op af en flok ugler, bekkasiner og spætter. Et tiår senere kom så bogklubberne, bøger til halv pris, om man kunne leve med et par måneders ventetid, hvor salgsapparatet gødede jorden og stemte forventningerne. Efter 15 år på risten fik kommunisten Hans Scherfig sine bøger ind i varmen og blev en ganske rig mand. Selv Den fortabte abe, med dens satire over Knud W. Jensens Galleri Gruyère, kom på Knud W. Jensens forlag. Ostefirmaet blev som bekendt opkøbt af amerikanske Kraft Foods. Lindhardt indrettede også et lille sideforlag, Spektrum, til, hvad han ikke kunne komme igennem med hos Lødhedens vogtere. I tidens løb kom der flere datterforlag til særlige formål. Western-romanen Shane var med i den første flok traner, og Navarones kanoner kom også på hovedforlaget.

Også i tresserne markerede det principielt upolitiske forlag sig ideologisk, f.eks. som medarrangør af det såkaldte Russell-tribunal mod den amerikanske krigsførelse i Vietnam. Wivel var på vej bort fra Heretica-positionen og ind mod det socialdemokratiske magtcentrum, også som Jens Otto Krag's nære ven. Indadtil forblev Gyldendal en mandeverden, kvinderne var sekretærer, altså lavtlønnede, ofte ugifte. Mændene "nev og klappede, gramsede og klaskede og blev ved med det". Flere af cheferne levede i åbne ægteskaber. Ole Wivel havde langvarige kæresteforhold, også (uden for huset, dog) med Knud W. Jensens kone.

Det næste kapitel skildrer "En brutal og offervillig fest, 1968-84", dvs. ungdoms- og studenteroprørets brydsommere tid, hvor Otto B. Lindhardt f.eks. kaldte den alderstegne Godfred Hartmann tilbage til forlaget for at bidrage til balancen og tage sig af de fine, evt. adelige forfattere. Hartmann talte for "gemtylighed" i en tid, hvor humor gjaldt som "en borgerlig opfindelse, der slørede tingenes virkelige væsen". Ellers blev det jo alvor – fantasien kom ikke til magten, det gjorde ideologikritikken. På Rhodos og Tiderne Skifter udkom tidssvarende guruer, til hvilke Herbert Marcuse blev Gyldendals modsvar. Grete Stenbæk Jensen beskrev et ægpakkeris elendighed. Erhardt Jakobsen råbte op om, at der var et andet Danmark, som var værd at elske, og som 90 % elskede. Pernille Stensgaard strør om sig med rund hånd, f.eks. tror hun, at det århusianske danskstudium i 1971 "brugte hele sit bogbudget til at købe bøger om marxistisk teori, der intet havde med litteratur at gøre". Ole Wivel trådte i aktivistisk karakter med Poesi og protest, "med kamæleonagtigt talent omstillede han sig" og tog fat på sine stramt redigerede erindringer.

I 1968 ville forlaget have Bjørn Nørgaard til at udgive et tidsskrift, der gik til kanten. Historien fortælles på baggrund af Hegels lukning af tidsskriftet Det 19. Aarhundrede, da Edvard Brandes ville have det til at bringe en novelle om herremandsretten, altså retten til bryllupsnatten med fæstebøndernes hustruer. Hegels grænse gik tydeligvis ved frivoliteten, han måtte f.eks. afvise Amalie Skrams roman Constance Ring med dens voldtægtsskildringer. Nørgaard kom ikke igennem med en tegning af en kapitalist, der ejakulerede i øjet på Joakim von And, som i en tankeboble overvejede igen at slå sig på oste-salg. Tidsskriftet havnede hos Rhodos. Knud W. Jensen svor igen og igen til "det rent kunstneriske". Den berygtede hesteslagtning året efter blev da også forvist fra Louisiana.

Det var Hans-Jørgen Nielsen og Dea Trier Mørch, der inviterede til offervillig fest. Kunsten skulle politiseres, ikke mere spille hofnar, kampen skulle føres ud i gaderne. Munkemarxisterne overtog Vindrosen og udstak kursen. Anders Bodelsen blev udset som prügelnabe og håndlanger, med sit engagement var han "i virkeligheden" reaktionær. Hans elegante stil "antager reklamens mondænitet", osv. Enkelte, som Henrik Stangerup, tog kampen op. Men først i 1973 nåede forlaget smertegrænsen og lukkede tidsskriftet. Minoritetsgrupper blev halet frem i lyset, og undertrykkelsen blev set på som en strukturel sag.

Natten efter 200-årsjubilæet i 1970 – angiveligt den største private fest her til lands nogensinde – skrev Otto B. Lindhardt sin opsigelse og startede sammen med Gert Ringhof, hvad der skulle blive landets næststørste forlag, "i underholdningsbranchen", som de pointerede. Wivel, der havde holdt pause siden 1963, lod sig lokke tilbage til en ny periode i direktionslokalet. Gyldendal blev pludselig overhalet af Jørgen Lademann, en opkomling i spidsen for et gangsterforlag, som man sagde i branchen. Han drev forretning, solgte underholdning, havde fem bogklubber, et filmselskab, fik eget postkontor i Øl-sebymagle, osv. Efter Wivels udsagn var de to foretagender så forskellige, at Gyldendal ikke behøvede at frygte konkurrence. Ikke desto mindre: Gyldendal havde i 1968 kastet sig over et leksikonprojekt, Den Store Salmonsens, og opbygget et imponerende redaktionsapparat og ansat en hær af medarbejdere – og det projekt måtte Wivel efter nogle år lukke, efter at den forventede udgift var blevet opjusteret fra 20 til 50 mio. kr. 44 fastansatte områderedaktører måtte på gaden, og over 2.000 medarbejderkontrakter blev sløffet. Wivel så til gengæld en fremtid i tv-kassetter og it-fjernkopiering, skønt det meste endnu kun var forlydender fra USA. Herefter fiktede Lademann på ingen tid et leksikon voldsomt oppustet med farvebilleder – og skummede en milliongevinst.

De følgende år var trælse, fordi forlaget ideligt blev hængt ud som højrøvet-monopolistisk, som "kulturens store vogter og værner". Det blev dog "rødere, frækkere og vildere" – og opkøbte det ene mindre forlag efter det andet. Traditionsforpligtet ville man godt være, men ikke finkulturel, sådan lød mantraet. Wivel gav den påny som herremand, ikke noget med lønforhøjelse, faglig organisering, osv. Som Gyldendal-ansat var man daglig sammen med "de bedst begavede mennesker i Danmark", var det ikke løn nok? Forlagets frisind var altså kun udadvendt. Især sidst i 1970'erne gik megen energi op i interne slåskampe.

Dette faktum benytter Pernille Stensgaard som anledning til at minde om en ældre krig, nemlig de norske interesser efter Unionsopløsningen i at frigøre sig fra det dansk-kulturelle overherredømme. De ældre norske forfattere var taknemmelige over, at Hegel tog sig af dem, men de yngre ville udkomme på et norsk forlag i Norge, simpelthen. I al korthed: historien endte med, at nordmændene med Harald Grieg i spidsen og med Knut Hamsuns nobelpris som sikkerhed købte den norske afdeling – og navngav

den Gyldendal Norsk Forlag! Det blev efterhånden rigere end moderforlaget i Klareboderne, ikke kun fordi der ikke er moms på bøger i Norge. Et interessant, men på dette sted nok lidt umotiveret greb tilbage i den ældre historie.

Herefter følger et lystigt afsnit om sex og herremandsret, startende med sygestuen, der blev til bollerum, og med, hvordan nyansatte elever instrueredes om, at bestemte chefer "gramsede, nev, klaskede og masede" (de samme ord om den samme adfærd, som også forekom i et tidligere afsnit). Specielt omtales Ole Wivels "blik for kvinder". "Hans sekretær og elskerinde sad i et smalt kontor ved siden af hans, en dag bad han hende hente champagne til ham og hans nye elskerinde." Navnet Ulla Eld dukker uspecificeret op, hun spillede guitar ved natlige sammentræf. En anden direktørelskerinde gik til guitarundervisning i arbejdstiden, måske i virkeligheden den samme. Og var det hendes kæreste, der pointerede nødvendigheden af at "knepe med kapitalen" for at få den under kontrol? I erindringsbogen Kontrapunkt nævner Wivel lidenskabsløst, at Ulla Eld "kom fra universitetsmiljøet i Århus".

Forlaget havde stempelur, som man dog kunne snyde, og som folk i ledelsen gerne negligerede, en vittighed for sig i moderniteten. Godfred Hartmann talte ilde om kantinens pølsesalat og kom derfor til kammeratlig samtale hos Wivel, hvis kone var kantinekonsulent (løn uoplyst). Når han og sekretæren drog til Skagen, medbragte de fast og flydende proviant på forlagets regning.

Men regnskabet viste underskud, og lagerlisterne viste overproduktion. Kurt Fromberg spøjte i kulissen. Han kom som den ældre Hegel fra små kår, men havde kæmpet sig op og knyttet sig til Knud W. Jensen på et tidspunkt, hvor der var kommet grus i maskinen mellem ham og Wivel. Pernille Stensgaard skildrer Wivels sortie som "den sidste store tjeneste" han gjorde forlaget. "I løbet af sin anden runde (...) faldt han fra hinanden [!], gjorde sig umulig med for mange kvindebekendtskaber på forlaget, for meget vin, for lidt styring og for sikker overbevisning om at have hals- og håndsret over Gyldendal." Fromberg satsede målrettet på at gøre Knud begribelig, at magten burde samles hos én, nemlig hos ham. Wivel kæmpede imod, søgte støtte hos personalet og fremtvang en afstemning i bestyrelsen, som i januar 1984 gik ham imod. Hans støtter i huset skilte Fromberg sig af med, når lejligheder bød sig. Pernille Stensgaard funderer over, hvad der gik galt mellem de to venner, tydeligvis ikke overbevist af Wivels insisteren på, at grunden var hans forførelse af Knuds kone. Hun ophober indicier for, at der i Ringens tid eksisterede homoerotiske forhold på kryds og tværs – og standser op ved Klaus Rifbjergs underfundigt-kryptiske bemærkning om, at der altid havde været et hygiejnebind mellem Wivel og tilværelsen.

*

Netop om Rifbjerg handler det næste kapitel, "Uro, 1984-94". En strålende idé at satse på ham, lod Wivel forstå, han kunne lægge alt det til, som fattedes den illitterære Fromberg. De supplerede faktisk hinanden som Fy og Bi, Fromberg kunne administrere, Rifbjerg kunne læse. Og det litterære drivhus finansieredes fortsat af andre afdelinger, ikke mindst af lærebogsafdelingen. Gyldendal skiftede i denne periode karakter fra forlystelses- til arbejdssted, de flittige blev flere, de farverige blev færre.

Hvad der skovlede penge ind var bogklubberne og børne- og ungdomsbøgerne under legenden Karethe Henriksens ægide. Hun var Frombergs hemmelige kæreste, hvad dog alle, også hendes gravhund, vidste. Hun tog på sit felt skridtet fra klassekamp til fantastisk: Harry Potter og Ringenes Herre – og det sås på bundlinjen.

Pernille Stensgaard tegner fortrinlige, nuancerede portrætter af Rifbjerg og Fromberg. Forlagets forfattere havde det ikke altid godt med at sidde over for deres store, bramfri kollega, som f.eks. kun havde skidt at sige om eleverne fra Poul Borums forfatterskole, oprettet i 1984. Fromberg ville ikke lade Mærsk McKinney Møller forhåndscensurere Den Store Danske Encyklopædis artikel om rederiet, dér mistede han med ære 35 mio. kr. Han spillede sig Retskrivningsordbogen af hænde, men revancherede sig ved at lave en uofficiel og unødvendig rød af slagsen. Der opstod nye konstellationer i forlagsverdenen, Egmont og Bonnier ragede til sig, Lademann og Asschenfeldt lurede med forførende ideer, men Fromberg så det som skvulp, der ville flade ud, så længe Gyldendal satsede kvalitativt. Efterhånden blæste vindene mod de røde, de blev krævet til ansvar, og Bent Jensen kom i spidsen for afklædningen og udstillede de venstresnoede som "nyttige idioter". Et længere forløb, der vel sluttede, da Jensen i 2014 udgav det statsfinansierede mammutværk Ulve, får og vogtere. Undervejs blev forlaget beskyldt for at have blokeret for, at det franske marxismeopgør blev formidlet til Danmark. Det var Villy Søren-

sen, Jesper Jensen og et halehæng over for Henrik Stangerup, Elsa Gress osv. "Under dække af Ole Wivel", tilføjede Stangerup. Højrefløjens folk hamrede også løs på encyklopædien for at være for "kommunistisk". Chefredaktøren Jørn Lund bed fra sig, men i forbindelse med værkets digitalisering blev der dog foretaget en del justeringer. F.eks. blev det nu anført, at kommunismen havde kostet fire gange så mange liv som nazismen.

Samtidig bragte Erik Johansen fra Ringen Ole Wivels digt og udskamning af ham fra dengang ud i offentligheden. I hvert fald Tage Skou-Hansen aflagde skyklapperne. Litteraturhistorikeren Jørgen Hunosøes afhandling om Wivels tidlige lyrik fik denne til at udgive pamfletten En onskabsfuld klodsmajor, der ikke er medtaget i Pernille Stensgaards litteraturliste. Siden har affæren afsat bøger af Anita Brask Rasmussen (Hånden over Ole, 2008) og Per Øhrgaard (Det ville være borgerkrig, om vi to blev sat op mod hinanden, 2018). Og Gyldendal-redaktøren Simon Pasternak og hans forfatterkollega Christian Dorph har udgivet krimien Afgrundens rand, hvis udforskning fører mod Ringens folk, mens Rune Lykkeberg i Kampen om sandhederne har diskuteret Jensen og Wivels (ufrivillige) andel i "kulturherredømmets fald".

Der var også andre finurligheder: Riffbjerg etablerede tidsskriftet Fredag og hudflettede i dets spalter de af forlagets forfattere, som han ikke kunne lide, så slap han for at skulle forholde sig til deres manuskripter, fordi de gik andetsteds hen med dem ("åndeligt snigmord"). Riffbjerg bliver karakteriseret som "en enten-eller-mand". Da han som 60-årig gik af, var de fleste, men ikke Fromberg, opsat på, at Johannes Riis skulle hentes hjem fra Samleren for at afløse ham. Andre navne var oppe at vende, men Fromberg standsede ved den unge, uerfarne Christian Bundegaard, der endda fik en hjælper. Bundegaard holdt i to år, så blev det endelig Riis' tur, og han holdt i 24 år, indtil Morten Hesseldahl blev forlagets leder og afskaffede posten som litterær direktør og dermed jo droppede den særlige forpligtelse til at være drivhus for den unge danske litteratur. Riffbjerg opfatter i erindringsbogen Sådan, 1999, Riis som sin afløser, men Bundegaard var jo også fra Borums forfatterskole.

Riis bliver, også hér, sat på linje med den forguede forlagsredaktør Mogens Knudsen. De var ikke forfattere, men forløbere. Pernille Stensgaard opsummerer de litterære direktørers fortrin og særheder og bringer deres "fjerne forgænger" Peter Nansen på scenen, endnu en koryfæ, hidkaldt til forlaget af Jacob Hegel, der selv gerne ville lave noget andet. Nansen var gennembrudsforfatter, specialist i sanselighed, ven med Herman Bang og kæreste med skuespillerinden Betty, f. Müller, der jo fik et teater opkaldt efter sig. Nansen, af Johannes V. Jensen karakteriseret som thoroughbred (fuldblods), skulle forudsætningsløst bekæmpe Det Nordiske Forlag, for hvis leder Ernst Bojesen alt lykkedes. Det startede da også med modvind. Kristeligt Dagblad talte om "uforfalsket bordellitteratur" og pressede på for at få Hegel ud af Bibelselskabets bestyrelse. Politiken og Gyldendal var en farlig cocktail – som imidlertid sejrede. Hegel & Nansen købte i øvrigt C.A. Reitzel, dvs. hele guldalderlitteraturen i ét hug.

Krigen mellem Bojesen og Nansen endte som bekendt med fusionen i 1903. Nansen forblev i evig bevægelse, efterhånden morfinafhængig. Da den tredje Hegel overtog firmaet, skyndte Bojesen sig at gå på pension, mens Nansen modarbejdede af direktøren holdt den gående et par år endnu, til 1916. Men hans tyve år som Gyldendals første litterære direktør blev en storhedstid. Hans Brix kaldte ham i sin nekrolog "en af de mest bedårende mænd, der nogensinde har levet i Danmark". Han var til stede overalt, hentede afdøde Herman Bang hjem fra USA, drog til Kristiania for at købe Albert Cammermeyers Forlag, osv. osv.

*

"Velkommen til virkeligheden, 1999-2018" hedder det femte kapitel. Perioden startede med, at Stig Andersen, der afløste Fromberg, afskaffede stempeluret. Samtidig steg arbejdspresset. "Alt det sjove med sprut og sex" var rykket over i mytologien. Andersen ville virkeligheden, styre foretagendet økonomisk forsvarligt, drive forretning, komme markedet i møde. Analyser godtgjorde, at udgifterne til trykning var for høje, fabrikken i Haslev blev nedlagt, og efterhånden blev den meste trykning placeret i Østeuropa. Indtjeningskurven steg brat, også fordi boghandlerne blev frataget deres status som formidlingsinstans mellem forlag og skoler. Man blev et uddannelsesforlag, skønt skønlitteraturen under Riis forblev det ædleste. I 2010, da staten støttede skolernes it-omstilling med 350 mio kr., kom man med på bølgen. It-portaler kunne være i bestandig op- og ombygning. "Blivende materiale" – bøger, altså – forsvandt dog naturligvis ikke, det var jo også, hvad man havde levet af i 240 år. Men den digitale verden ventede. Uddannelsesafdelingen havde 130 medarbejdere, Johannes Riis havde 19. I denne

sammenhæng kaster Pernille Stensgaard et blik tilbage på skolebogshistorien. Et geografisk atlas nåede at udkomme i 900.000 eks., overgået dog af Børnenes danske Læsebog, 7 bind, ialt 1.500.000 eks. Det var tider!

*

Som nævnt diskuterer det sjette og sidste kapitel "den gyldendalske forpligtelse" gennem det seneste kvarte århundrede, fra 1994, da Johannes Riis kom til magten. Han havde vasket hjemstavnsens muld af fødderne, men fastholdt dens ordentlige dyder og slap igennem litteraturstudierne ved Aarhus Universitet uden at blive rød. Han startede hos Gyldendals Bogklubber og tilbragte også nogle år hos konkurrenten Lindhardt og Ringhof, inden han landede i den reelt betydningsfuldeste stol i Klareboderne. Han holdt til 2018, samme år, som han protesterede mod udgivelsen af Mænd viser mig deres pik, som tydeligvis ikke faldt ind under "forpligtelsen" – men altså faktisk udkom. Riis afskyede "management-snak". Hans mål var ikke at generere overskud, han ville holde forpligtelsen i hævd, kere sig om kvaliteten, agte på forfatterne, hjælpe debutanterne på vej, sikre prestigen. Dog lykkedes det ham at få en pagt i stand med Stig Andersen om, at omverdenen ikke skulle opleve dem i krig med hinanden. Riis var garant for, hvad en kritiker kaldte "katedralstemningen i købmandsbutikken" – og fik jo også lov til at tegne Gyldendal udadtil, især med sine berømte opsange ved efterårsreceptionerne, ofte med markante markeringer, f.eks. i forbindelse med Muhammed-tegningerne. Han frygtede, at "krænkelser- og fornærmelseskulturen" ville blive dominant. Hvordan kunne man som forfatter både bede om kammertonen og insistere på oprøret med det bestående, spurgte han. Imod de forfattere, der afstod fra provokationen for enhver pris, forsvarede han som "ytringsfrihedsfundamentalist" provokationsretten. I øvrigt diskuterede man, om forlaget kunne udgive seksuelle krænkelser, eller banditter som Jønke. Kunne kun kvinder skrive om kvindeproblemer? Tankevækkende, at det transkønnede miljø i USA pressede en skuespiller til at frasige sig en filmrolle som transkønnet gangster; rollen burde spilles af – en transkønnet gangster! Skulle Jørgen Leth ikke forsvares mod den flok ulve, der ikke kunne kende forskel på fiktion og virkelighed. Jo, sagde Riis, litteraturen skulle være "undertrykkelsens og tavshedskulturens modstykke".

Internt på forlaget var der forskellige opfattelser af, hvordan man skulle "redigere". En forfatter kom måske med et færdigt manus og ville ikke finde sig i, at der blev rørt ved det, en anden kom med en løs idé og lod sig kickstarte af sin redaktør. Og hvad med flere samarbejdende redaktører, så værket egentlig blev resultat af et gruppearbejde? Nogle holdt afstand, ét var følelse, et andet forretning. Der kunne også opstå nære venskabsforhold. Peter Øvig betragtede Johannes Riis som sin reservefar. Jakob Ejersbos afrikanske trilogi blev færdiggjort af Riis efter forfatterens død.

Overgangen fra faste til variable bogpriser fik stor betydning. Prisforskellen mellem ordinær- og bogklubudgaver mindskedes, så hvad der havde været en økonomisk fidus gennem årtier var det pludselig ikke mere. Genremæssigt var det nu krimierne, der trængte sig på og blev bestsellere.

Gyldendal opkøbte flere små forlag, ikke sjældent for at redde dem, selvom det gerne blev udlagt anderledes. Da man opdagede, at Tiderne Skifter havde snydt især sine udenlandske forfattere, fik man endda utak for at tilvejebringe orden. At være stor var i sig selv suspekt!

En anden problematik drejede sig om litterære priser. Gyldendals titler fik flere gange BG Banks Litterære Pris på 300.000 kr. Forlaget hjemtog også ofte Nordisk Råds Litteraturpris, Boghandlernes Gyldne Laurbær eller Montanas og Weekendavisens Litteraturpriser – ikke så underligt, da forlaget jo udgav størsteparten af den danske skønlitteratur, men alligevel blev der råbt: litteraturmafia!

Johannes Riis fremstilles som en arbejdskraft af Peter Nansen'ske dimensioner, sympatisk, "renfærdig og respekteret", dog samtidig "styrende og stædig". Til hans fejlpositioner må typisk nok regnes, at Gyldendal kom for sent til krimibølgen, og at han gik glip af Dan Brown og Stieg Larsson, som andre kom til at skovle penge ind på. Til gengæld udgav forlaget Lotte og Søren Hammers debutbog og solgte den, kvaliteten ufortalt, i stor stil også til udlandet.

I 2018 overtog så Morten Hesseldahl roret, "en værdikonservativ tegneserielæser ægte optaget af ytringsfrihed", tilmed spændingsromanforfatter, der straks skabte opmærksomhed ved at afskaffe stillingen som litterær direktør og ligestille alle forlagets udgivelsesområder. Skønlitteraturen skulle ændre profil mod det folkelige. Overlevelse blev en målsætning i sig selv. Voldemorten blev til Smadremanden. Men hvad gjorde han andet end hvad forgængerne i chefstolen havde gjort? Folk

læste i øvrigt mindre, papirbogen tabte terræn, og statens hånd under de digitale hjælpemidler til skolerne forsvandt. Desuden voksede interessen for nonfiktion. Historiske værker og biografier fik en hale efter sig af bøger om livsstil, mad, kropspleje, chakrahealing, bladselleri juice, nærdødsoplevelser, osv. Forpligtelsen var langt om længe blevet altfavnende og markedsforelsket.

*

Selve Gyldendal hedder bogen, og således placerer forlaget sig jo i den danske bevidsthed. Egentlig hed grundlæggeren Jensen. En så stor almindelighed holdt en anden udvandrer fra Himmerland som bekendt fast i, men ikke vores Søren. Pernille Stensgaard nævner, muligvis i ramme alvor, at det måtte blive Gyldendal, idet Gyldenløve var reserveret kongehusets illegitime afkom.

Man kan koge bogen ned til i princippet at dreje sig om to mænd med afgørende indflydelse, dandyen Ole Wivel fra et københavnsk rigmandsmiljø og den nok lidt stivere, retlinede morsing Johannes Riis. Den ene var forlagets litterære direktør i 20 år fordelt på to perioder, den anden var det som nævnt i 24 år uafbrudt. Begge søgte og fik afgørende indflydelse, også i videre forstand på dansk kulturliv, ved at insistere på kunstnerisk kvalitet.

Hvor Pernille Stensgaard har sin sympati deponeret, lades man ikke i tvivl om. Hun har givet sin fremstilling undertitlen eller genrebetegnelsen "en historie". Måske er der andre historier? Hendes er i hvert fald fortalt inciterende og detaljeret og nuanceret og skarpt og smukt. Noget stiv i syningen & limningen er bogen nu også, men vel fordi papirkvaliteten skulle være i top af hensyn til de talrige fine illustrationer.

Andre anmeldelser, alle 2020: Thomas Bredsdorff, Weekendavisen 3. april; Nils Gunder Hansen, Kristeligt Dagblad 2. april; Christian Kaaber, historie-online.dk 22. april; Niels Lillelund, Jyllands-Posten 2. april; Rune Lykkeberg, Information 3. april; Jes Stein Pedersen, Politiken 7. april; Eva Selsing, Berlingske Tidende 9. maj. Man kan bemærke, at Lykkebergs anmeldelse ret entydigt fokuserer på Wivel-historien. Jf. i øvrigt debatten mellem Pernille Mørch Jensen og Pernille Stensgaard om Erik Vagn Jensens mulige kommunisme i Informations bogtillæg 15. maj, samt Ole Juuls kronik "Martin A. Hansen var garanten for købet af Gyldendal", Kristeligt Dagblad 25. maj.

Lektor emer. Aage Jørgensen

[Historie-online.dk, den 26. maj 2020]